
UDK 821.183.6.09-1Pajk P.

Vita Žerjal Pavlin

Srednja šola za oblikovanje in fotografijo Ljubljana

REPREZENTACIJA ŽENSKÉ V POEZIJI PAVLINE PAJK¹

Pavlina Pajk (1854–1901) je prva slovenska pesnica, ki je izdala pesniško zbirko. Z naslovom *Pesmi* jo je objavila leta 1878 in jo z dodanimi pesmimi ponatisnila leta 1893 v *Zbranih spisih I*. Pretežno lirski prvoosebni ženski subjekt teh pesmi v največji meri določa ljubezen, ki ni le značilna lirski tema, temveč tudi vsebina emancipacijskih teženj meščank iz druge polovice 19. stoletja. Pesnica predstavlja ljubezen po eni strani (pozno)romantično kot ključni pesniški vir in ženski subjekt sentimentalno doživlja neuresničeno ljubezen, ki pa je tudi vir moči. Po drugi strani pa se v prikazu ljubezni odmika od skrajnosti in se zavzema za razumnejšo ter obvladovano ljubezen in čustva sploh. Žensko identiteto reprezentirajo še pesmi z materinsko temo. Ženska dimenzija je pripisana tudi domoljubnim pesmim, značilnim za to obdobje, avtoričino življenje pa je spodbudilo še nastanek pesmi z motivom sirote in domotožja.

Ključne besede: Pavlina Pajk, reprezentacija ženske, ljubezenska tema, materinstvo, domoljubje

Pavlina Pajk (1854-1901) was the first Slovene poetess to publish a volume of poems. Her volume entitled *Pesmi* [Poems] was published in 1878 and, with some added poems, republished in 1893 in *Zbrani spisi I* [Collected Works I]. A mainly lyrical first-person female character as the subject of these poems is to a great extent defined by love, which is not only a typical lyrical theme but also the essence of the emancipation struggles of bourgeois women from the second half of the 19th century. On the one hand, the poetess presents love in the manner of (late) Romanticism as the key poetic source and the female subject who experiences unrequited love sentimentally, but also as the source of strength. On the other hand, she moves away from the extremes in her presentation of love and strives for more rational, restrained love and feelings in general. The woman's identity is also presented in poems with the theme of motherhood. A female dimension can also be found in Pajk's patriotic poems, which are characteristic of this period, whereas the poetess' life inspired her poems with the motifs of orphans and homesickness.

Keywords: Pavlina Pajk, representation of the woman, love theme, motherhood, patriotism

1 Pavlina Pajk (1854–1901) je prva slovenska pesnica s svojo pesniško zbirko. Z naslovom *Pesmi* je izšla leta 1878, torej pri avtoričinih komaj štiriindvajsetih letih. V Mariboru jo je izdal njen mož Janko Pajk, takrat še lastnik Narodne tiskarne ter lastnik in urednik *Zore*, s katerim se je poročila leta 1876. V zbirki je ob uvodni zbrala dvainpetdeset pesmi, ki jih je od leta 1874 objavljala v *Zori*. Pesmi je objavila le še leta 1881 v *Kresu* in 1884 v *Koledarju Mohorjeve družbe*. Z dodanimi enajstimi

---

¹ Članek je bil v skrajšani različici predstavljen na simpoziju Pavlina Pajk in žensko avtorstvo v 19. stoletju, ki je 9. aprila 2014 potekal v Solkanu.

novimi pesmimi je zbirko ponatisnila v *Zbranih spisih I* v Celju leta 1893, petnajst let po izidu zbirke, potem ko je objavila že precejšen del svojega pripovednega opusa, vendar še pred polemiko z naturalisti.²

Že v uvodnem Mottu so navedene glavne teme zbirke, in sicer minljiva mladostna ljubezen, življenjsko razočaranje in skrajnostno doživljanje sveta («solze» in «blaženstvo») ter družinska in domovinska ljubezen. Pesmi so razvrščene v tri naslovljene, le oštevilčene razdelke. V prvih dveh prevladuje ljubezenska tema, ki jo prekinjajo bivanjska, domovinska in domotožna tematika, a tudi zaradi motivne razvrstitve pesmi večinoma ne omogočajo narativnega branja, čeprav se v drugem razdelku snovno vsaj pretežno nanašajo na avtoričino zvezo z Jankom Pajkom.³ Tretji razdelek je z izjemo zadnje, epske pesmi Ranjeni Črnogorec tematsko enovit, saj prinaša le materinsko temo.

2 Pretežno lirski prvoosebni ženski subjekt teh pesmi v prvih dveh razdelkih v največji meri določa ljubezen, ki ni le značilna lirska tema, temveč tudi vsebina emancipacijskih teženj meščank iz druge polovice 19. stoletja.⁴ Pavlina Pajk je leta 1884, šest let po izidu zbirke, v spisu Nekaj besed o ženskem vprašanju v *Kresu* zapisala: »Koliko je tudi žensk, ki stopijo v zakon ne samo brez ljubezni in spoštovanja do soproga, temveč celo z zoprnostjo do njega. To pa iz edinega vzroka, ker se boje v bodočnosti nepreskrbljene ostati. Ko bi ženskam bilo odprto več potov k dušnemu razvitku in javnim službam kakor doslej, gotovo bi se zmanjšalo število nesrečnih zakonov in rodbinskih bed.« Zato ne preseneča, da je prav uresničitev zakona iz ljubezni najpogostejša tema njenih pripovednih del, zaradi česar pa je doživljala kritične napade, saj »duhovna paradigma njenih romanov ni bila skladna z osrednjim tokom slovenske književnosti« (MIHURKO PONIŽ 2011: 80). Vzrok za to neskladnost vidi K. Mihurko Poniž v različnem položaju tedanjih avtorjev in avtoric: »Kakor je bil vzpon mladega kmečkega izobraženca v meščansko družbo projekcija želje slovenskih pisateljev, je bila uresničitev zakona iz ljubezni projekcija želje Pavline Pajk, ki je bila najbrž glede na družbeni položaj žensk v 19. stoletju enako legitimna kot želja njenih sodobnikov.« (MIHURKO PONIŽ 2011: 79)

Da je ljubezen za žensko najpomembnejši življenjski cilj in ključna za njeno srečo, je Pavlina Pajk poudarila že dve leti pred izidom zbirke leta 1876 v razmišljanju Občutki na novega leta dan, objavljenem v *Zori*. Življenjski moto »Ljubiti — misliti — delati!«, ki ob ljubezen postavlja še razmišljanje in delovanje, ji predstavlja rešitev iz svetobolne otožnosti, o pomenu ljubezni pa je ob sklicevanju na Sokrata in Petrarco⁵ zapisala:

² Do te je prišlo leta 1896 po objavi romana Dušne borbe v *Ljubljanskem zvonu*.

³ Kot urednik *Zore* ji je leta 1874 objavil prvo pesem Tvoj spomin. Novembra 1875, potem ko mu je 1. junija tega leta umrla žena, je Pavlino obiskal v Gorici in že 26. februarja 1876 sta se poročila. (ERJAVEC, FLERÉ 1926: LXXXIX–XCI)

⁴ Prim. MIHURKO PONIŽ 2009: 58–70.

⁵ »Tudi Sokrates trdi, da ni pota, ki bi dušo izvedil v oblast neumrjochih blagostij, če ne onega, po kojem nas vodi prava ljubezen«. In še: »Ljubezen moje madonne«, piše *Petrarca*, »prepričala je i mene ljubezni in me naučila, na pravi način Boga ljubiti«. (PAJK 1893: 120–21)

Vendar pak bi se upala trditi, da izmed vseh ljubezenskih čutov, obvladajočih človeštvo, ni osrečevalnejšega nego je oni, ki izvira iz dveh duš, ki ste iskri enega ognja, božjega, ki progrevja vse stvarjenje. Kje bi bilo najti več veselja, večje zadovoljnosti, kakor če človek najde človeka, koji je enakih mislij, enakih občutkov, enakega srca, kojih dveh bitij zadača je: skrbeti vzajemno za sebe v telesnem, kakor v duševnem oziru, da si podaljšate življenje, da se čem bolj obrazujete, čem bolj duh si vzvišujete, da v čem dovršenejših telesih i dušah bliže pridete končnemu viru vsega: božanstvu. (PAJK 1893: 120)

Ljubezen ima torej božji izvir, ki se odraža v vsej naravi, hkrati pa je spodbuda za dobrohotno skrb in podporo zaljubljenecem ter za njuno duhovno oplemenitenje, pri tem pa je srce v harmoniji z razumom. Tak čustveno-razumsko uravnotežen pogled nedvomno izvira iz poznorazsvetljskega sentimentalizma,⁶ ki ob romantičnem pesimističnem sentimentalizmu in svetobolju, a tudi postromantičnih težnjah predstavlja osrednjo idejno plast pripovednega in lirskega pisanja Pavline Pajk.

Zbirka se začne romantično sentimentalno, z motivom nedosegljive ljubezni. V pesmi z naslovom *Tvoj spomin*, ki je bila tudi prva objavljena pesem Pavline Pajk, in sicer v *Zori* leta 1874, je misel na nedosegljivega moškega vir izpovedovalkine romantične razčustvovanosti in ob koncu pesmi celo želje po smrti:

Tvoj je spomin
Uzrók, da ovenelo lice
S solzó rosím;
In nove da rodím solzíce,
Ko te vsuším,
Spet tvoj spomin!

Lej! tvoj spomin
Je vir, odkoder si življenje
Močno grením;
Velí, naj tja, kjer mre trpljenje,
Se preselím —
Tvoj mi spomin!

Solze in otožnost opredeljujejo tudi naslednji bivanjski pesmi *Pomlad*, v kateri pa je tematizirani letni čas predstavljen kot možnost za premagovanje čustvenega nemira, in *Solza*, kjer sta vira razčustvovanosti izpovedovalkin osebni, bivanjski položaj (sedanji, a tudi »rane« iz mladosti in nejasna prihodnost) ter položaj domovine. V prvem razdelku sta sentimentalni še dve pesmi z avtobiografskim motivom sirote, in sicer *Milih pokojnikov dan* in *gazela Sirota*:

Pričujó, ko za hip vsaj pomirim notranjost,
solze, ki tiho iz oči mi prirose: da sem sirota!
ker roke ni, ki bi ljubo mi jih otrla,
ponavljajo bolesti, ki se spet zbude: da sem sirota!
V nebo vzdihljaje tožne jaz pošiljam svoje,
naj omeščale sklep usode bi ostre: da sem sirota!

⁶ Prim. Kos (2001: 39–40).

Jaz prosim jo, da mi bolesti srčne zmanjša,
saj dosti je, da nosim bridko to gorje: da sem sirota!

Prav tako je ljubezensko razočarana ženska žalostna, jokajoča, s strahom pred prihodnostjo v pesmi *Povračilo*, ki pa se na koncu pesmi izreka kot (ljubezenska) pesnica, saj pesmi trubadursko-romantično posveča ljubljenu muškemu »vzoru«, zadnja verza, ki sta hkrati stalni refren pesmi, pa nasprotno poudarjata močna, sovražna čustva moškega, s katerimi se zaljubljena ženska sooča od začetka ljubezni:

Da tebe je srce v uzor volilo.
Kateremu posvečam svoje pesni vse.
Jedino to mi daješ povračilo,
Da sovražiš me!

Vendar je njeno čustveno prizadevanje, vključno z literarnim ustvarjanjem, kljub muškemu nasprotovanju, prav tako čustveno silovitem, vztrajno in trmoglavo; zato ni sentimentalno pasivno, temveč romantično strastno.

Še odločnejšo podobo ženske prinaša četrta pesem v zbirki *Ti nisi ljubil*. Ker ljubezen izpovedovalka razume kot glavni zakon narave («Stvar vsaka zemška in vse terišče / Ljubezni dom je, ljubezni išče»), moškega, ki noče »[p]oslušen mehkim željam postati« in je dekle le zavajal, imenuje kar »reva« in ga svari, naj se ne razkrije naravi, sicer bo deležen njenega maščevanja. Maščuje se tudi ženska, in sicer s čustvovanjem in mislimi, kar je sicer omejeno zgolj na njen notranji svet («Ti nisi ljubil! — To s tem maščujem, / Da čuvstva, misli o — tebi snujem.«), a vseeno kaže na moč ženske, da odgovornost za svoje ljubezensko razočaranje odločno naprti šibkosti moškega in njegovo nečustvenost predstavi kot protinaravno. Ljubezenska strast žensko tako opredeljuje kot avtonomni, muškemu enakovreden ali celo večvreden subjekt.

S poudarjanjem ljubezenske zveze kot naravne avtorica argumentira neuničljivost ljubezni kljub ločenosti zaradi družbenih prepek v pesmi *Tolažba*, ki je bila pesniški zbirki dodana v *Zbranih spisih I* in je izjemoma zapisana kot vloznica z moškim lirskim subjektom. Ta kot vzrok za ločitev zaljubljenec navaja, da svet njune zveze ne odobrava, kar pa ljubezni ne more uničiti, saj »kar prirodna vez združuje, / ne loči več nobena moč sveta«.

Žensko, ki sledi svojemu čustvu in pri tem z lastnim ravnanjem prekrši družabni bonton, predstavlja peta pesem *Lep dokaz*. Lirska situacije je čitalniška, kar ima seveda lahko avtobiografski vir, saj je bila avtorica obiskovalka solkanske in goriške čitalnice in deklamatorica.⁷ Ob bralskem nastopu pesnika izpovedovalko »[l]epe pesni, mil glas tvoje« tako prevzamejo, da občudovanemu pesniku, ob katerem sedi, nasloni glavo na ramo. Ker ni zavrjnena, ji to potrdi tudi njegovo naklonjenost. Moški namreč svojo zaljubljenost rad prikriva, a ženska jo zna kljub temu razbrati iz njegovega pogleda, kot avtorica zapiše v pesmi *Kako si se izdal*.

Vendar je bilo mnenje Pavline Pajk o vlogi ženske pri oblikovanju ljubezenske zveze lahko tudi precej drugačno, kar kaže pesem *Svet dekletom* iz drugega razdelka, ki je sicer izšla istega leta 1877 kot pesem *Lep dokaz*, a v kateri dekleta svari pred

⁷ Prim. Koblar 1935. ERJAVEC (1926: LXXXVIII) navaja, »da je že na Silvestrovo 1871 nastopila v solkanski čitalnici z daljšo slovensko deklamacijo.«

še tako majhno čustveno pobudo, kot jo predstavlja ogledovanje mladeniča, saj lahko to pri obeh povzroči le onesrečujoči čustveni nemir.⁸ Kljub temu da sta bili pesmi izdani istega leta, je Svet dekletom zelo verjetno nastala že po poroki Pavline Pajk, ko se sama ni štela več med dekleta in so njene nove izkušnje, kot kaže, omajale njen dotedanji svobodnejši pogled na omejitve, ki so jih ženski nalagale tedanje družbene norme.

Sicer pa so po avtoričinem mnenju, izraženem v pesmi Deklici v spominsko knjigo iz *Zbranih spisov I*, za dekle pomembnejše od lepote druge lastnosti: čednost, pridnost in »krotko srce«. Te lastnosti je pripisovala tudi svojim pripovednim ženskim likom⁹ in so odraz tradicije sentimentalnega romana.¹⁰

O pomenu ljubezni in ljubezenske sreče avtorica v nekaj pesmih ne spregovori z lirskim jazom, ampak s splošnim, tretjeosebni subjektom. Tak je v prvem razdelku že sonet Porod ljubezni, kjer je ljubezen v prvi kvartini prisposodobljena z dvema rosnima kapljama, ki se na roži prelijeta druga v drugo, v prvi tercini pa je podoba pojasnjena kot »enost«¹¹ zaljubljenecv:

Pogledov skrita moč nepremagljiva
Prodrla ju je ter združila
Iz bitij dveh v jedino le življenje.

V pesmi Razlika kontrast med svetlim in temnim občutjem življenja ter mirnim spancem in žalostno budnostjo ločuje ljubljenega človeka od neljubljenega. Kot splošno resnico avtorica predstavi razliko med mladostno in zrelejšo ljubeznijo v pesmi Dvojna doba. Medtem ko prva ljubezen povzroči, da »[u]m domišljija mu tako prevzame, / na zemlji ne, da v zvezdah le živi«, je kasnejša ljubezen razsodnejša, s tem pa se umika romantični skrajnosti in upošteva že družbene pogoje, ki so žensko usmerjali proti zakonski zvezi:

Srce človeku drugič ko se vname,
Prečudno njemu se odpro oči
Več domišljija v mreže ga ne vjame,
In nad oblake duh mu ne vzleti;
Prevdarjati življenja pota jame,
In združen biti je, kar si želi.

⁸ Sama pesmi ne morem razumeti ironično, ko jo je razumela I. NOVAK POPOV (2003: 239), ki jo poleg pesmi Lep dokaz in Tvoj prvi poljub uvršča med avtoričine »najbolj hudomušne pesmi, ki nekoliko spominjajo na Jenkov humor, seveda brez parodičnih učinkov«, in ki naj bi nastale »iz dvoma v moško neomajnost.« Hudomušnost pa je nedvomno značilnost pesmi Lep dokaz in Tvoj prvi poljub in jo res izraža iz občutka lastne moči ženske in moške šibkosti.

⁹ MIHURKO PONIŽ (2011: 68) ob liku Arabele v istoimenskem romanu Pavline Pajk ugotavlja: »Prese- netljivo je pisateljčino večkratno opozorilo, da Arabela ni privlačna.«

¹⁰ MIHURKO PONIŽ (2011: 67) ob dveh značilnostih sentimentalnega romana, ki so avtorice pritegnile, in sicer njegova ideja o enakovrednosti vseh človeških bitij in poudarek kultu čustev, povzema še ugotovitev Ursule Stohler, da »je bila podoba ženske, kakor so jo razvili sentimentalni romani (pasivnost, nežnost, moralnost, plemenitost) za pisateljice problematična, zato so njihovi romani pogosto odmik od sentimentalne paradigme«.

Podobno misel, ki je prikazana kot posledica streznitve izpovedovalke po domišljjski iluziji ljubezni, izreka avtorica v pesmi *Domišljiji*,¹¹ zadnji pesmi prvega razdelka. V njej tej romantični kategoriji naprti krivdo za kasnejše razočaranje mladih:

Beseda tvoja sladka, prilizljiva,
Omamlja s svojim strupom glave mlade,
Ker zlatosvitile kažeš jim livade
Z bodočnostjo zakrite, zapeljiva!

V nasprotju s Prešernom, ki ga delno asociirajo navedeni verzi, je domišljjska utvara »strup«, ne elegično izgubljena kvaliteta mladosti. V tej in v pesmi *Dvojna doba* ima Pavlina Pajk romantično, sanjavo doživljanje ljubezni za prehodno, neustrezno občutje mladega človeka. Zato ne preseneča, ko izpovedovalka v pesmi iz drugega razdelka *Moja nezadovoljnost* zahteva od svojega srca: »Z mehkužnimi ti čustvi mir mi daj« in ima sentimentalno čustvovanje za značilnost mladosti. Ker pa je že žena in mati, ugotavlja, da bi ji bilo to v pogubo, saj potrebuje le pogum in moč.

Drugi razdelek se začneja s pesmijo *Slutnje*, ki izraža izpovedovalkino upanje, da jo bo moški, ki jo spoštuje, tudi zasnubil. Zanimivo pa slutnjo o njegovi ljubezni izraža s prihodnjikom:

Mej slutnjami tretja
Srce osrečuje:
da me boš ljubil!

S tem avtorica nadaljuje razumevanje ljubezni, kot jo opredeli ob koncu prvega razdelka in kakršno K. MIHURKO PONIŽ (2011: 77) prepozna v avtoričinem romanu *Arabela*, kjer »ljubezen ni prikazana kot strast, ki bi zadela oba protagonista, temveč kot čustvo, ki se razvije postopoma kot posledica duhovnega spoznavanja, medsebojnega spoštovanja in [...] »vzgoje srca«, v čemer lahko vidimo tudi zavrnitev romantičnega pojmovanja ljubezni kot strasti.«

Odmiku od romantičnega pesimizma že v naslednji pesmi *Veselo prerojenje* ustreza tudi vzklík: »Življenje pokojno, veselo imam!« in novo navdušenje nad življenjem, ko si ne želi več smrti. Vzrok za to bivanjsko spremembo sicer ni naveden, a predhodna pesem bralcu sugerira, da je to uresničitev ženskih slutenj iz prejšnje pesmi. Tako razumevanje spodbuja tudi naslednja pesem *Tvoj prvi poljub*, ki v poskočnem ritmu alpske poskočnice izpoveduje spomin na situacijo prvega poljuba na čelo, pri čemer je ob ženski družbeno zapovedani zadržanosti skoraj posmehljivo¹² opisano ravnanje čustveno vznemirjenega moškega.

Romantično razumevanje človeka in ljubezni se ohranja tudi v drugem razdelku zbirke. Sonet *Človeško srce kot splošno misel* prinaša romantično predstavo o nedovzetnosti človeškega srca za razumne nasvete in o njegovi podrejenosti ljubezni, naslednja pesem *Gotovo zdravilo* pa prav tako splošno izreka romantično skrajno

¹¹ Povsem nasprotno vrednost avtorica pripiše domišljiji v svetobolni pripovedi *Odlomki iz ženskega dnevnika* (1893: 124–87): »In res, niso li iluzije, domišljije, skoro tako potrebne malo veselemu našemu življenju, kakor zrak, koji dihamo? Ni-li stokrat pametneje in zdravéje, domišljijam v oblast se podajati nego obupu v naročje? slutiti neko daljno srečo nego omagovati pod tego nadlegujočega nas gorja?«

¹² Prim. opombo 7.

razumevanje »morilnega čuta ljubezni«, katerega »neznosno gorje« lahko ozdravi le »grob«. Da so čustva in sposobnost njihovega priklica glavna vrednota človeka, opozarja tudi pesem Tvoje mokre oči, v kateri ženska kot edini spomin na moškega ohrani zavest, da ga je uspela ganiti do solz. Pri tem se zaveda, da je to za moškega še posebej težko, saj pravi: »Prepolna možu duša mora biti, / Prednj v oko mu solza priblesti«. Podobno ključno vrednost za življenje pripisuje avtorica čustvovanju tudi v bivanjski pesmi V mraku:

le kadar srce morem poslušati,
samo tedaj prav čutim, da živim.

Romantično razčustvovanost, izvirajočo iz svetobolja, prinaša bivanjska prvoosebna pesem Pregovorjena otožnost, saj je vzrok za solze pokvarjenost sveta, vendar, kot nakazuje že naslov, ženska obvladuje otožna čustva z mislijo na njej drage, bližnje ljudi. Do sposobnosti obvladovanja svetobolnega pesimizma in pasivnosti pripelje mlado meščanko tudi materinska izkušnja, kot avtorica prikaže v ciklu Materni glasovi iz tretjega razdelka.

Ljubezenska tema se v zbirki zaključuje s tremi pesmimi z motivom ločitve. Željlo, da bi mislil ločeni moški na žensko enako kot ona nanj, izraža pesem Prošnja. Pesem Najina ločitev pa ponovno tematizira obvladovanje čustev, saj izpovedovalka poudarja, kako je »zadušila solze«, da bi ohrabila odhajajočega moškega.¹³ V pesmi Po ločitvi, ki pravzaprav predstavlja nadaljevanje situacije iz prejšnje pesmi, pa ženska, ki je ob slovesu še krotila svoje čustvo, prizna, da po odhodu moškega tega ni več zmogla. Pač pa sposobnost obvladovanja ponovno izraža v pesmi Ovenélej cvetlici:

In v mojem oku več solze
Ne vidiš trepetati;
Srce je naučilo se,
Premagati se znati.

Pesmim iz zbirke je bila v *Zbranih spisih I* dodana tudi pesem Ponudba, ki je polemika s prevladujočim pogledom žensk avtoričinega časa na zakonsko zvezo in je zapisana v dialoški obliki, ki omogoča soočenje dveh različnih stališč. Moško zagotovilo ljubezni, poslano z željo, da bi mu jo bi bila pripravljena vračati tudi ženska, je njegova pesem (zveza »pesen mila, / ki meni iz srca pognala je« omogoča asociacijo na Prešerna), kar pa nagovorjena zavrača kot neprimerno ponudbo:

Za pesen, dar beraški, naj darujem
Srce? Svobodo svojo izročim? —
Ljubezni sanjam sebe ne žrtvujem,
O domišljijah praznih ne živim.

To, za vrednostni sestav pesmi Pavline Pajk presenetljivo stališče je nedvomno namerno postavljeno v usta ženske, saj je bil meščanski zakon predvsem pogodba,

¹³ I. NOVAK POPOV (2003: 239) to avtoričino stališče pojasnjuje kot njeno distanco do »klišeiziranih predstav o ženski kot čustveno neobvladanem bitju.« To pa po njenem mnenju avtorica »plačuje s premočno težnjo v umovanje«.

ki je morala omogočiti primerno življenje ženske. Zato ni bil toliko darovanje srca, čeprav ženski odgovor to postavlja na prvo mesto, ampak predvsem izguba svobode, žrtvovanje in preživetje, kar je vse omenjeno v nadaljevanju in kar so bile ženske večinoma pripravljene sprejeti ob premožnem možu. Vendar zaključni odgovor moškega poudari pomen ljubezni kot ključne vrednote, ki bi jo morala upoštevati tudi ženska, saj »ljubezni sanje« niso »prazna domišljija«, ampak bistveno bogastvo človeka:

Najblaže, kar imam, ta pesen skriva;
Z njo jaz za vselej dajem ti srce!
Berač sem res, a ti si tega kriva,
Saj s srcem sem izgubil svoje vse!

Ljubezen in življenje imata v teh pesmih torej več podob: v prvih pesmih sta vir sentimentalnega pesimizma, vendar občasno tudi dejavne čustvene strasti, ki omogoča kršenje družbenih norm, žensko pobudo v partnerskih odnosih in žensko avtorstvo. Čeprav je ljubezen ključna vrednota za zakonsko zvezo in za polno življenje, pa je pretirana čustvenost v kasnejših pesmih predstavljena kot mladostna zabloda, ki odvraca od dejavnega, odgovornega življenja ter jo je zato potrebno in tudi mogoče obvladati.

3 Žensko identiteto reprezentirajo v zbirki še pesmi z materinsko temo v tretjem razdelku. Prva z naslovom Največja sreča izraža materinsko srečo ob pogledu na otroka, naslednja pesem Mati detetu pa prinaša spoznanje, da bo tudi otrok, ko odraste, občutil »vesoljnega sveta gorje«, motiv, ki ima pomembno mesto tudi v ciklu osmih pesmi Materni glasovi.¹⁴ V njem je materinska vloga prikazana kot obramba zoper romantični svetobolni pesimizem mlade meščanske ženske. Ob osrečujoči dejavni ljubezni do otroka se v ženski oblikuje novo prepričanje, prisotno sicer že v pesmih predhodnega, drugega razdelka, da je neprijetne čustvene posledice življenjskega razočaranja mogoče obvladati. In čeprav se ob viziji sinove prihodnosti tako kot že v pesmi Mati detetu vrača k spoznanjem življenjske deziluzije, mu v tej pesniški medgeneracijski poslanici hkrati prenaša tudi zaupanje v moč »poguma« in »kreposti«, s čimer lahko človek nadvlada »bridkost srca«. Materinsko vlogo izpovedovalka cikla zanosno sprejema kot »sveto« in »vzvisheno« dolžnost ljubezni in vzgoje otroka, ob tem pa izraža željo, da se bo otrok razvil v moralnega in notranje uravnoveženega ter narodno zavednega človeka. Tako kot v pesmih z ljubezensko in bivanjsko tematiko se torej tudi v materinskih pesmih kaže težnja po obvladanju čustvenih protislovij in zavrnitev svetobolne čustvene skrajnosti. Da je prav materinstvo tista ločnica, ki loči mladenko od zrele ženske, izraža že v navedeni pesmi Moja nezadovoljnost iz

¹⁴ Cikel je bil naknadno objavljen še v *Zbranih spisih* (1893) v neposrečeni razširjeni varianti kot enajstpesemski. Pred prvo pesmijo osnovnega cikla sta dodani še dve, in sicer Največja sreča in Mati detetu, ki sta v *Pesmih* objavljeni tik pred začetkom cikla, vendar kot naslovljeni, samostojni pesmi. Prva z motivom materinske sreče kot največje sreče ženskega lirskega subjekta bi sicer lahko bila prva pesem cikla, vendar ne v zaporedju z motivom svetobolne, nesrečne matere, s katerim se cikel dejansko začne. V pesmi Mati detetu pa je ista tema kot v sedmi pesmi cikla, to je svetobolje, ki ga bo otrok občutil, ko odraste. V *Zbranih spisih I* je kot zadnja pesem dodana pesem Četvero cvetic iz *Pesmi*, vendar je ta pesem kot zaključek cikla manj primerna, saj ni slovesno povzdignjena kot pesem o neizmerni in »sveti« materinski ljubezni, ki cikel zaključuje v *Pesmih*. Več o tem ciklu gl. Žerjal Pavlin 2012.

drugega razdelka, saj ima izpovedovalka sentimentalno čustvovanje za značilnost mladosti, pogubno za ženo in mater, potrebno poguma in moči. Nagovor na sina je tudi kratka pesem Četvero cvetic o značilnostih štirih življenjskih obdobjih, Materna elegija pa izraža materino žalost ob smrti hčerke kmalu po njenem rojstvu.

Prav materinski cikel, ki je bil v *Zori* objavljen leta 1877, je v dodatku k *Pravdi o slovenskem šestomeru* Frana Levca (1878) ostro odklonil (v spisu sicer neimenovani) Fran Levstik.¹⁵ Avtorici je očital, da po že zastarelem nemškem zgledu predstavlja neprimerno družinsko snov¹⁶ in v nasprotju s Prešernovo Nezakonsko materjo ne izraža pristnih čustev,¹⁷ pač pa »solzno mehkužnost« in uporablja pomanjkljiv jezik. »S Stritarjevo v duhu nemške klasične poezije prirejeno mislijo, da "resnica sama na sebi, gola, ni poetična; to je le kadar jo prekriva lepo zagrinjalo", je obsodil razkrivanja preveč osebnih, zlasti družinskih čustev v literaturi.« povzema to kritiko Anton SLODNJAK v *Zgodovini slovenskega slovstva III* (1961: 82–83), vendar tudi sam o ciklu nima najboljšega mnenja, saj pravi, da je v njem »mlada mati izražala v neizrazitem epigonskem slogu naivno in neproblemsko ljubezen do otroka, skrb za njegovo telesno in duševno rast in svoje vzgojne poglede.« Nasprotno je Fran Erjavec v *Starejših slovenskih pesnicah* menil, da so prav Materini glasovi »na najvišji stopnji«. To mnenje prevzema tudi France Koblar v *Slovenskem biografskem leksikonu* in Martin Jevnikar v *Primorskem slovenskem biografskem leksikonu*, ki sicer to oceno kombinira še z oznako Antona Slodnjaka. Šele Irena NOVAK POPOV (2003: 239) opozarja, da so vsi po vrsti spregledali, da so »pomensko najbolj odprta mesta v njem tista, v katerih se govornica matere zliva z govornico vse prej kot srečne ženske«.

4 Da domoljubje ni le moška tema, je Pavlina Pajk poudarjeno izrazila v prvi pesmi cikla Gazele,¹⁸ ki je bil objavljen v *Zbranih spisih Pavline Pajkove I*. Pesem sicer najprej slavi domovinsko ljubezen kot vzvišeno čustvo moškega od mladosti do smrti, a idejno poanto prinaša zaključno dvostišje, ki ob moško postavlja še žensko domoljubje: »A tudi v ženskem srci najde se prostorček, / Kjer neukaljena žari ljubav do domovine.«

Vendar je ljubezen in zvestoba slovenski domovini, a tudi »slavjanski materi«, lirski govorka izrazila že v pesmi Moj zaklad iz prvega razdelka zbirke. Značilni motiv žrtvovanja za domovino izpovedovalka motivira s sočutjem do slovenskega

¹⁵ O avtorstvu tega dela Pravde glej Šlebingerjevo geslo o Levcu v SBL.

¹⁶ »Gospa slavna Pajkovka v svojih pesnih »Zore« zaradi lepšega, če ne zaradi zevanja praznega prostora, tudi otročje plenice sušit razveša. Uže osmič jih je razvesila v 24. »Zori« 1877. leta. Brez okoliša: taka stvar čitateljem ne le samo neprijetna, nego tudi zelo grustna je. Zakonsko dete, katero še v zibel hodi, ostani pri materi ali pestuni; v pesnih zdaj nema še nič posla; nema pravice do občinstva niti občinstvo do njega. Svete domače tajnosti neso odmenjene trgu in cesti. Nikakor ne umejem, kako je to, da sedanja večina slovenskega pisateljstva, ako le nema okusa, kateri človeku ne prirojen, tudi nema niti dostojnosti, katera je preobraženim narodom kolikor toliko uže prirojena.« (LEVEC 1878: 43)

¹⁷ »Ne treba me napak razumeti! Otroku sploh, samo zato, ker je otrok, res nikdo ne more prostora prepovedati v pesnih. Kakšna je Preširnova »nezakonska mati!« — Ali v njej imamo tragedijo, pravo poezijo, pravi čut, vzet iz globočine srca. In v tem je razloček! Tu nemarno koketovanja s čutom, kakor je današnjim Slovencem običaj; nemarno prisiljenega zelja, ponarejenega čuta, namesto zlata samo "zlatih pen", s katerimi se lišpajo naše zdanje pesni, ki ponarejajo vse: verze in čute v verzih.« (LEVEC 1878: 43)

¹⁸ Natančneje o tem ciklu gl. Žerjal Pavlin 2012.

rodu zaradi njegovih nadlog in »ran«. Domoljubje ji predstavlja posebno vrednoto: je »zaklad« in »ponos«, več od prazne posvetne sreče. Zaključne verze pesmi je tako mogoče razumeti tudi kot tveganost avtoričinega ustvarjanja v slovenščini, da ostane brez odziva, kar pa sprejme v imenu domoljubne ljubezenske strasti:

Naj svet pozabi me, naj zapuščeno
 Srce zato razjeda mi gorje:
 Jaz ne zamenim svetne prazne sreče
 Za slast ljubezni za-te le goreče.

Eden od vidikov rodoljubja Pavline Pajk je želja po razmahu slovenske literature, ki jo izraža v pesmi Pozdrav novemu letu 1877 iz drugega razdelka. Možnosti za to vidi v domoljubni ljubezni in ponosu vseh slovanskih bratov in želi si, da bi ta brez zavirajoče sebičnosti, ki jo očitno prepoznava v slovenski literaturi, »privabila v slovstveni dom delavnejših moči«. In čeprav se pri tem sklicuje na moške (»Možake naše slišim to trditi, / In domovine slavo se množiti.«), ima to tudi za svojo nalogo.

Aktualna domoljubna tema je vključena v materinski cikel, ko mati razmišlja o vzgoji svojega sina za dolžnosti in ljubezen do naroda.¹⁹ Želi si, da bi postal narodni junak, ki bo šel iskat »pravico domovine svoje«. S tem je Pavlina Pajk materinstvo povezala s ključno nalogo, ki je bila Slovenkam zaupana v narodnem preporodu druge polovice 19. stoletja, in sicer da vzgajajo svoje otroke v slovenščini in v ljubezni do slovenske domovine. Vendar v ciklu ne opozarja na probleme, ki so se glede te naloge kazali na Slovenskem, kjer je bilo malo meščank vzgojenih v slovenščini in s slovensko narodno zavestjo. To je Pavlina Pajk poznala tudi iz lastnega življenja, saj je v otroštvu za domači pogovorni jezik uporabljala italijanščino in se je slovensko začela učiti šele pri šestnajstih, ko so k stricu županu in pozneje deželnemu poslancu Matiji Doljaku v Solkanu, kamor se je preselila po smrti staršev, zahajali zavedni slovenski izobraženci in se je vključila v solkansko in goriško čitalniško življenje. Pesmi iz cikla Materni glasovi je kljub temu avtorica v budniškem duhu domoljubnega pesništva svoje dobe raje kot s problemi napolnila s pogumnim, aktivističnim domoljubjem.

Avtorica je v *Kresu* leta 1881, kasneje pa še v *Zbranih spisih I*, objavila tudi dinastično slavlilno pesem V spomin 10. maja 1881 s podnaslovom Presvitlemu cesarjeviču nadvojvodi Rudolfu na dan Njegove poroke,²⁰ ki jo zaključuje z nagovorom nadvojvodi, v katerem pa ne izraža le lojalnosti Slovencev Avstriji, temveč tudi zavest o narodni emancipaciji:

Rod majhen res, pa zvesto Avstriji udan,
 Slovenski rod, ki čvrsto dviga se na dan.

Aktualno naklonjenost do bojev južnih Slovanov za osvoboditev izpod Turkov in idejo slovanskega bratstva izražata tudi dve avtoričini pripovedni pesmi. V zbirko

¹⁹ Domoljubje je tudi ena od nalog duhovnikov, kot zapiše avtorica v pesmi Novomašniku: »Narodu svojemu Ti bodi ščit, / Za-nj mnogo bode dano ti storit.«

²⁰ V antologijo *Slovenska muza pred prestolom* jo je vključil tudi Marjan Dolgan. Ob istem dogodku je pesem napisal tudi Josip Cimperman, sicer pa so iz istega časa v antologiji predstavljene še slavlilne pesmi Josipa Stritarja, Simona Gregorčiča, Luize Pesjak, Josipa Levičnika in Janeza Mencingerja.

je kot zadnjo vključila pesem Ranjeni Črnogorec o tedaj aktualni snovi boja Črnogorcev proti Turkom,²¹ ki ob motivu smrtno ranjenega vojvode poudarja junaškost naroda, omenja pa tudi vlogo žensk, ki so moškimi na bojno polje prinašale hrano. V pozneje napisani pesmi Prvi križ na turškem polju, objavljeni v *Zbranih spisih I*, pa je občudovani izjemni borec, ki vodi rusko vojaško pomoč nesvobodnim južnim Slovanom v boju s Turki, pravzaprav ženska, hčerka poveljnika donskih kozakov, »junakinja Slavjanka, / Slavjanka neprestrašene krvi!« Ko je v neenakovrednem boju ubita in turški poveljnik izve, kdo je, jo spoštljivo pokoplje s križem na grobu.

Pesmi Pavline Pajk prinašajo tudi avtobiografsko temo izseljenosti iz domačega okolja. Že v ciklu Materni glasovi lirski govorka izreče razočaranje nad sonarodnjaki ob bivanju v tujini: »Uslug, ki jih podamo domovini / na tujem, ne pozna domači svet.« Če v času nastanka teh pesmi Pavlina Pajk tega razočaranja še ni doživela sama, pa ga je gotovo občutil njen mož, ki je bil kmalu po poroki prisiljen zapustiti domovino.²² O svoji kasnejši izkušnji domovinske izkoreninjenosti pa je pesnica napisala že omenjeni štiripesemski cikel Gazele. V drugi pesmi cikla se domoljubno čustvo kaže kot mučno domotožje, saj živi izpovedovalka v tujini, kjer ne razumejo njenega jezika, in razživi se le ob mislih in besedah o domovini. Zato prinaša tretja pesem željo po vrnitvi v domovino, saj bi ji le ta prinesla izpolnjujoče se čustvovanje in delovanje (»Brez preneha te ljubiti, žrtvovati / Se, trpeti za-te, ko bila bi sila, moj uzor.«). Zadnja pesem pa je vizija osrečujoče vrnitve, ponovnega srečanja z domačo naravo, ljudmi, prijatelji.

V zbirki je domotožje sicer najprej vključeno že v pesem Solza iz prvega razdelka, v kateri je predstavljeno kot vzrok za enega od sentimentalnih spominov. Prva selitev Pavline Pajk v Maribor je snovno ozadje pesmi Slovo od domovine, s katero se poslavlja od »goriške domovine«, svoje družine in prijateljev, in tudi pesmi Novi domovini, ki izraža željo, da bo novo okolje, v katerem se predstavlja kot »Slavjanka«, vzljubila. V pesmi Slavčkom pesnica sicer izrazi lepoto novega doma, saj pravi: »Štajerska dežela, / Krasna pač si zdaj«, a pogreša slavčkovo petje, ki bi spodbudilo njeno lastno pesniško ustvarjanje. Iz časa po odhodu iz Maribora sta še dve domotožni pesmi, objavljeni v *Zbranih spisih I*: Slovo Staremu trgu z domoljubnim vzklikom »Kak lepa si, slovenska zemlja mila!«, saj je v ta kraj pri Slovenjgradcu s svojo družino prihajala na počitnice, in pesem Studenčku z izpovedjo nezaželenega zdomstva:

Po tujem hoditi
Obsojena sem;
Kako je bridko to,
Težko ti povem:

²¹ Črna gora se je med letoma 1862 in 1878 zapletla v številne vojne z Otomanskim imperijem, a je uspela obraniti samostojnost.

²² Starši Pajkove prve žene so bili zaradi prehitre poroke užaljeni in so par spravili v pomanjkanje. Pajk se je moral odpovedati lastni tiskarni in uredništvu časopisa *Zora*. Leta 1877 je zaprosil za sprejem v državno službo in Slovencem sovražna dunajska vlada ga je poslala v malo gornjeavstrijsko mesto Ried ob bavarski meji, Pavlina pa je z otrokom ostala v Mariboru. Že naslednje leto se je družina preselila najprej za krajši čas v Gradec, nato v Brno in na Dunaj; v domovino so hodili samo na počitnice. Vrnili so se šele 1899, ko je sin Milan dobil profesorsko mesto in sta se preselila k njemu v Ljubljano, vendar je Pajk še isto leto umrl, Pavlina pa dve leti za njim. (HLADNIK 2007: 65–66)

In vendar je prav v tujini nastal večji del njenega pripovednega opusa, v katerem je očitno prepoznala več možnosti za izražanje svojih stališč kot v poeziji, saj je zadnje pesmi revijalno izdala leta 1881, torej pri svojih sedemindvajsetih letih, pripovedna dela pa je objavljala še nadaljnjih dvajset let.

VIRI IN LITERATURA

- Antologija slovenskih pesnic I*, 2004. Ur. I. Novak Popov. Ljubljana: Tuma.
- Miran HLADNIK, 2007: Pavlina Pajk (1854–1901): Prva dama slovenskega ženskega romana in povesti. *Pozabljena polovica: Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ur. A. Šelih idr. Ljubljana: Tuma, SAZU. 65–66.
- Martin JEVIČNIKAR, 1985: Pajk Pavlina. *Primorski slovenski biografski leksikon*. 11. snopič. Gorica: Goriška Mohorjeva družba. 572–73.
- France KOBLAR, 1935: Pajkova Pavlina. *Slovenski biografski leksikon*. 6. zv. Ur. F. Ksaver Lukman. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 257–59.
- Janko KOS, 2001: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: MK.
- Fran LEVEC, 1878: *Pravda o slovenskem šestomeru*. Ljubljana: Fran Levec.
- Katja MIHURKO PONIŽ, 2009: *Evine hčere: Konstruiranje ženskosti v slovenskem javnem diskurzu 1848–1902*. Nova Gorica: Univerza.
- , 2011: Trivialno in/ali sentimentalno? Arabela Pavline Pajk, študija primera. *Slavistična revija* 59/1. 79–80.
- Irena NOVAK POPOV, 2003: *Sprehodi po slovenski poeziji*. Maribor: Litera. 239.
- Lirika slovenskih pesnic: 1849–1984*, 1985. Ur. S. Šali. Ljubljana: MK.
- Pavlina PAJK, 1878: *Pesni Pavline Pajkove*. Maribor: J. M. Pajk.
- , 1893: *Zbrani spisi Pavline Pajkove I*. Celje: D. Hribar.
- , 1894: *Iz spisov Pavline Pajkove*. Ur. A. Gabršček. Gorica: Goriška tiskarna. 57–84.
- Anton SLODNIJAK, 1961: *Zgodovina slovenskega slovstva III*. Ljubljana: SM. 82–83.
- Slovenska muza pred prestolom: Antologija slovenske slavnice državniške poezije*, 1988. Ur. M. Dolgan. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS.
- Starejše pesnice in pisateljice: Izbrani spisi za mladino*, 1926. Ur. F. Erjavec, P. Flerè. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- Vita ŽERJAL PAVLIN, 2012: Prvi pesemski cikli slovenskih pesnic. *Jezik in slovstvo* 57/3–4. 131–45.

SUMMARY

Pavlina Pajk (1854-1901) was the first Slovene poetess to publish a volume of poems. Her volume entitled *Pesmi* [Poems] was published in Maribor in 1878 and reprinted in *Zbrani spisi I* [Collected Works I] in 1893 with 11 additional poems. A mainly lyrical first-person female character as the subject of these poems is largely defined by love, which is not only a typical lyrical theme but also the essence of the emancipation struggles of bourgeois women from the second half of the 19th century. In the poem "Ponudba" [Offer] from *Zbrani spisi I* the poetess challenges women who decide to marry out of sheer calculation and not out of love, by speaking through a male character who believes that "the offer of one's heart" is the greatest offer of all. In this poetry, the woman's love is shown in two different ways. Firstly, it is presented in the manner of (late) Romanticism, i.e., with the sentimental motif of unrequited love accompanied by the thought of death as a savior. At the same time, love is a powerful natural phenomenon which cannot be destroyed by social restrictions. Love and passion thus determine the woman as an autonomous subject equal to a man, as a literary author, and can even help her break out of passivity traditionally expected of women. However, this romantic, extreme understanding of love is in many poems rejected as merely youthful and unsuitable because of the totality of feelings that causes solipsism and inability to cope with the reality. The second representation of the woman's love is love that is more rational, based on mutual respect and understanding, and normally leads to a marriage. In those poems, displaying one's feelings is not a virtue whereas controlling them is. A female lyrical subject also wants to manage the feelings of spleen, expressed in some of Pajk's existential poems and in the cycle "Materni glasovi" [Mother's Voices]. Especially motherhood, which is also the main theme of this cycle, enables the woman to resist that feeling. It is motherhood that stimulates an active love and education of a child, which puts emphasis on ethics and patriotism. The theme of patriotism in Pajk's poems connects the Slovene and Slavic identities of the woman; in the cycle "Gazele" [Gazelles] the poetess emphasizes the equality of patriotism of women and men. In the epic poem "Prvi križ na turškem polju" a woman even becomes a war heroine. The autobiographic topic of some poems is homesickness that the poetess experienced first after moving from Goriško to Maribor and then again during the twenty years of living outside the Slovene territory.

